

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

مراحل تربیت در اندیشه قرآنی امام خامنه‌ای (دام‌ظله)

زهره نعمت‌اللهی موسی^۱

چکیده

اساس عالم، بر تربیت انسان است. چنانکه اسلام هر جا سخن از ارسال رسولان به میان می‌آورد، تعلیم و تربیت و تزکیه را برنامه‌ی اصلی آنان قرارداده است. زیرا سرکشی غرایز حیوانی و ظلمات جهل و خواهش‌های نفسانی را جز با تربیت صحیح و الهی نمی‌توان مهار و برطرف کرد. در این مقاله که جهت ترویج تفکر ناب و پرارزش رهبر حکیم نگاشته شده، سعی شده است مراحل تربیت از نگاه امام خامنه‌ای (دام‌ظله) و با تکیه بر بیانات ارزشمند ایشان که خود نمایانگر یک مربی آگاه و راه‌بلد در مسیر تحول و رشد انسان‌ها هستند، بررسی شود. مراحل تربیت در نگاه رهبر فرزانه انقلاب به دو مرحله کودکی و بلوغ تقسیم می‌شود. دوره‌ی کودکی به عنوان دوره‌ی پایه‌گذاری و پرورش صحیح شخصیت و هویت انسانی معرفی شده است، که در ذیل آن به دو مبحث جایگاه دوره‌ی کودکی در تربیت و روش تربیت در دوره‌ی کودکی پرداخته شده است. دوره‌ی بلوغ نیز، دوره‌ی تحول و شکل‌گیری شخصیت‌ماندگار و طولانی مدت دانسته شده است. در این دوره که بهترین فرصت زندگی انسان است، باید با شناخت درست نوجوان و جوان و برنامه‌ریزی دقیق و مناسب، برای صیورت او به یک انسان واقعی تلاش کرد. ذیل این بخش نیز به دو قسمت جایگاه دوره‌ی بلوغ در تربیت و ویژگی‌های دوره‌ی بلوغ و جوانی پرداخته شد.

کلید واژه: اندیشه قرآنی امام خامنه‌ای (دام‌ظله)، تربیت، مراحل تربیت

^۱. دانش آموخته سطح ۲ مؤسسه آموزش عالی حوزوی فاطمیه کرمان

مقدمه

تربیت در اسلام یکی از بنیادی ترین پایه های دین است. بر همین اساس در جوامع اسلامی بر تربیت معنوی و دینی افراد اهتمام ویژه ای می شود.

جایگاه تعلیم و تربیت از منظر مقام معظم رهبری اینگونه است که، اسلام برای تعلیم و تربیت اهمیت خاصی قائل است؛ چنانکه هر جا سخن از ارسال رسولان به میان می آورد؛ تعلیم و تربیت و تزکیه را برنامه اصلی آنان قرار می دهد. خداوند متعال برای انسان مقرر فرموده است که به اختیار خود و با پیروی از دستورات پیامبران و برنامه های آسمانی و با کوشش و تلاش پیگیر، کسب تعلیم و تربیت کند و به مقام شایسته ی انسانی برسد؛ زیرا سرکشی غرایز حیوانی و ظلماتِ جهل و خواهش های نفسانی را جز با تربیت صحیح و الهی نمی توان مهار و برطرف کرد.

تعلیم و تربیت از سیاست های بنیادین اسلام و از اهداف زیربنایی بعثت رسول خدا (صلی الله علیه و آله و سلم) است. پیامبر اسلام (صلی الله علیه و آله و سلم)، تربیت را از خویش و خویشاوندان آغاز کرد و به تعلیم و آموزش نیز از اولین روزهای هجرت، همت گماشت. این، خود نشانگر اهمیت این دو مقوله دینی و قرآنی است. با تفکر، قوای درونی انسان شکوفا می شود و زمینه ی حرکت کمالی او فراهم می گردد. لذا به همراه علم آموزی و تفکر، تربیت یا پرورش اخلاقی و تهذیب نفس نیز مطرح می شود که در اسلام بر این امر تأکید شده و از همان ظهور اسلام، مبادی و مبانی تعلیم و تربیت به عنوان یک علم بنا نهاده شده است.

با توجه به اهمیت موضوع تربیت، مقالاتی نیز در این زمینه ارائه شده است. یکی از این مقالات با عنوان "اصول و روش های تربیتی و اخلاق اسلامی از منظر آیت الله خامنه ای" توسط مریم طاهری زاده و مهدیه عزت پور در سال ۱۳۹۹ ارائه شده است. در این مقاله نگاهی به تعلیم و تربیت در حوزه ی اخلاق اسلامی شده و اصول و روش های تربیتی را از منظر قرآن کریم، نگاه معصومین و نیز از دیدگاه آیت الله خامنه ای رهبر معظم انقلاب، مورد بررسی قرار داده است.

مقاله ی دیگری توسط معصومه گنجی در سال ۹۱ با عنوان "اصول و روش های تربیتی سوره مبارکه لقمان" ارائه شده است. در این مقاله اصول و روش های تربیتی را با تکیه بر حکمت های علمی و عملی سوره ی لقمان بررسی کرده است.

آنچه دغدغه مندان عرصه تربیت را به سوی مطالعه، دقت، فهم، تفکر و تحقیق در دیدگاه های رهبر فرزانه انقلاب درباره تربیت می کشاند، نگاه جامع ایشان به اتفاقات و مسائل است. حضرت آیت الله خامنه ای در جایگاه یک دیده بان، منظره هایی را دیده و وسعت هایی را یافته است که در نگاه غیر او یا نمی توان به آن ها دست یافت، یا بسیار اندک و حتی نادر است. از سوی دیگر، دیدگاه عمیق و جامع ایشان درباره اسلام، و انس فزاینده با وحی و تسلط کم نظیر بر منابع و حیانی سبب می شود که هیچ یک از فعالان تربیتی از بررسی و مطالعه دیدگاه های ایشان بی نیاز نباشد.

وقتی آگاهی وسیع رهبر معظم انقلاب درباره نیازهای جامعه اسلامی با فهمی همه جانبه و کاربردی از اسلام پیوند می خورد، محصول آن سخنان عمیق و بدیع ایشان است که نمایانگر یک مربی آگاه و راه بلد در مسیر تحول و رشد انسان ها است. به این ترتیب، بررسی این دیدگاه ها بر مطالعه هر اندیشه تربیتی دیگری مقدم می شود.

محقق سعی کرده است در این مقاله توجه خواننده را به طور ویژه و ضرورتاً به مراحل تربیت اختصاص دهد که باید متربی هر مرحله را به موقع و به خوبی دریابد. زیرا که با گذشت از هر مرحله و بی تفاوت بودن نسبت به نکات و ویژگی های آن مراحل، گاهاً آسیب های جبران ناپذیری در تربیت به وجود خواهد آمد.

در این مقاله مراحل تربیت از منظر مقام معظم رهبری مورد بررسی قرار گرفته است. مراحل تربیت در نگاه ایشان به دو مرحله کودکی و بلوغ تقسیم می شود. هر دوره اهمیت و ویژگی های خاص خود را دارا می باشد که می توان با شناخت درست و برنامه ریزی دقیق و مناسب برای تبدیل شدن کودک و جوان خود به یک انسان واقعی تلاش کرد.

تربیت

واژه تربیت با دو ریشه لفظی "ربب" و "ربو" مرتبط است، بدین ترتیب دارای پیامد معنایی خاص است؛ زیرا تربیت از ریشه ی اولی "ربب" به معنای سوق به سوی کمال معنوی، روحی و دینی است، ولی تربیت از ریشه ی "ربو" به معنای سوق به سوی کمال و پرورش مادی و جسمانی است.

گرچه از نظر اسلام، جسم و روح هر دو مهم هستند و از این رو تربیت و سوق به سوی کمال مادی و روحی، هر دو لازم و دارای ارزش و اهمیت می باشند، ولی چون روح انسان هویت او را تشکیل می دهد به همین دلیل در مقایسه با جسم و بدن، دارای ارزش و اهمیت بیش تری است. بدین روی تربیت روحی و معنوی انسان نیز از نظر اسلام دارای ارزش و اهمیت بیش تری است.

همین نکته موجب شده است در قرآن به عنوان منبع اصیل اسلام، تربیت از ریشه "ربب" که ناظر به تربیت روحی و دینی است، در مقایسه با تربیت از ریشه "ربو" که به معنای بزرگ کردن و تربیت جسمانی است، بیش تر مورد توجه و کاربرد قرار گیرد. بنابراین اگر گفته شود "تربیت" از ریشه "ربب" به معنای سوق دادنِ مرتبّی به سوی کمال است، به خصوص کمال معنوی، در اینکه مراد و منظور از این کمال معنوی چیست، بر اساس مکاتب تربیتی گوناگون و از جمله مکتب تربیتی اسلام، مفهوم و مصداق "کمال" تعریف و مظاهر متفاوتی دارد؛ مثلاً چون در اسلام ما معتقد هستیم خداوند، کمال مطلق است، بنابراین هدف غایی تربیت در اسلام، سوق دادن مرتبّی به سوی خداوند، به عنوان کمال مطلق و قرب به سوی اوست، تا با متّصف شدن انسان به اوصاف ربوبی و خداگونه شدن، شایستگی خلافت و جانشینی خداوند در روی زمین را کسب نماید.^۱

اساساً اقتضای رشد و تربیت انسان این است که تدریج و پیوستگی را می طلبد؛ لذا "تربیت انسان ها کار تدریجی است".^۲ قرآن که کتاب هدایت و تربیت است،

۱. مهدی زاده، کاوشی در ریشه قرآنی واژه تربیت و پیامد معنایی آن، ص ۸-۷

۲. بیانات رهبری در ۱۳۷۷/۲/۱۸

خدای متعال به پیغمبر اکرم(ص) می‌فرماید: "قُمِ اللَّيْلَ أَلَا قَلِيلًا. نَصْفُهُ أَوْ انْقُصْ مِنْهُ قَلِيلًا. أَوْ زِدْ عَلَيْهِ وَ رَتِّلِ الْقُرْآنَ تَرْتِيلًا. إِنَّا سَنُلْقِي عَلَيْكَ قَوْلًا ثَقِيلًا".^۱ یعنی نصف شب را بیدار بمان، یا دو ثلث شب را بیدار بمان و عبادت کن. که این برای پیغمبر است؛ من و شما خیلی دهنمان می‌چاید که از این حرف‌ها برای خودمان بزنیم. ولی آمادگی روحی همین طوری بدست نمی‌آید. این که ما بگوییم آقا برو دلت را صاف کن. بله، اساس، صاف کردن دل است؛ اما صاف کردن دل فقط از راه نماز، از راه توسل، از راه توجه، و از راه ذکر بدست می‌آید، اگر کسی خیال کند که می‌توان دل و روح را بدون این‌ها صاف کرد، سخت در اشتباه است. از راه گریه‌ی نیمه شب، از راه خواندن قرآن با تدبر و با دقت، از راه خواندن ادعیه‌ی صحیفه سجادیه، دل انسان صاف می‌شود و آلا اینطوری نیست که بگوییم آقا برو دلت را صاف کن؛ هر کاری هم کردی، کردی.^۲

بنابراین اگر بنیه‌ی معنوی شما مستحکم باشد، در برخورد با حوادث دوران زندگی، شجاعانه، سربلند و پرافتخار به پیش خواهید رفت؛ هم افتخار دنیوی پیدا می‌کنید، هم افتخار معنوی و عزت الهی پیدا می‌کنید.^۳

۸-۲-۲- حقیقت طلبی و حق پذیری

ویژگی دیگری در جوانان هست که رهبر فرزانه انقلاب آن را کلید حل مشکلات می‌دانند و در این زمینه می‌فرمایند: جوان، حق را آسان می‌پذیرد. این بسیار مهم است. جوان، راحت و صادقانه اعتراض می‌کند و بی‌دغدغه بدون هیچ گونه گرفتاری درونی، اقدام می‌کند. این هم بسیار مهم است. پذیرش آسان، اعتراض صادقانه و اقدام بی‌دغدغه را شما کنار هم بگذارید، ببینید چه حقیقت زیبایی به وجود می‌آید و چه کلیدی برای حل مشکلات است.^۴ نسل جوان ما تشنه‌ی حقیقت، فهمیدن و آگاه شدن است.^۵

۱. مَزْمَل: ۲-۵

۲. بیانات در دیدار رئیس جمهور و اعضای هیأت دولت، ۱۳۸۴/۶/۸

۳. بیانات در مراسم جشن تکلیف دانش آموزان، ۱۳۹۵/۹/۲۳

۴. بیانات در دیدار جوانان اصفهان، ۱۳۸۰/۸/۱۲

۵. بیانات در دیدار اعضای ستادهای نماز جمعه سراسر کشور، ۱۳۸۱/۵/۵

شما جوانان آگاهی‌های خودتان را نسبت به امروز و دیروز و فردا افزایش دهید.^۱ علاجی که من برای افزایش آگاهی پیشنهاد می‌کنم، کتابخوانی، افزایش مطالعه و کشاندن اجتماعات دانشجویی به بحث‌های صحیح و حقیقی است.^۲

۹-۲-۲- اصلاح طلبی

از نظر رهبر معظم، جوان به طور طبیعی طالب اصلاح است... یعنی به طور طبیعی طالب عدالت، آزادی‌های مشروع و تحقق آرمان‌های اسلامی است. حقایق و آرمان‌های اسلامی او را به هیجان می‌آورد و در او جاذبه ایجاد می‌کند. تصویری که در ذهن او از سیمای امیرالمؤمنین علیه السلام نقش بسته، او را به هیجان می‌آورد؛ نواقص موجود را با او تطبیق و مقایسه می‌دهد و طالب اصلاح می‌شود. این ویژگی بسیار برجسته‌ای است.^۳

۱۰-۲-۲- هیجان طلبی

رهبر فرزانه انقلاب هیجان طلبی در جوانان را ویژگی دیگری در آنان بیان می‌کنند و می‌فرمایند که جوان، اهل هیجان است. جوان منبع انرژی است و دائماً دلش می‌خواهد انرژی خودش را تخلیه کند.^۴ هیجان در منطقه‌ی خاصی است. چیزهایی هست که هیجان در آن آشکار است. مثلاً ورزش - به خصوص بعضی از ورزش‌ها مثل فوتبال - یک حادثه‌ی هیجانی است... کارهای هنری هم هیجان انگیز است؛ اما این‌ها، آن چیزهایی است که هیجان‌شان آشکار است. هیجان، فقط مخصوص این منطقه‌ها نیست. اگر جوان بتواند منطقه‌ی مورد علاقه‌ی خودش را - هرچه که هست - پیدا کند، به راحتی می‌تواند آن هیجان را در خود ارضا کند. مثلاً آن هنگامی که من جوان بودم و لباس طلبگی تنم بود، محدودیت‌های لباس و محدودیت‌های محیط وجود داشت؛ اما در عین حال ما هم هیجان داشتیم و آن هیجان ارضا می‌شد. چگونه؟ من به شعر علاقه داشتم...^۵

۱. بیانات در دیدار دانش‌آموزان و دانشجویان، ۱۳۸۷/۸/۸

۲. بیانات در جلسه پرسش و پاسخ دانشجویان دانشگاه صنعتی امیرکبیر، ۱۳۷۹/۱۲/۲۲

۳. فاطمی پورعلی، رجایی مرتضی، تربیت اسلامی از نگاه رهبر فرزانه انقلاب، ج ۲، ص ۴۶

۴. بیانات در دیدار جمعی از مداحان اهل بیت، به مناسبت میلاد فاطمه زهرا (سلام الله علیها)، ۱۳۹۵/۱/۱۱

۵. فاطمی پورعلی، رجایی مرتضی، تربیت اسلامی از نگاه رهبر فرزانه انقلاب، ج ۲، ص ۴۷

رهبر فرزانه در رابطه با روحیه‌ی مبارزه در جوانان می‌فرمایند: جوان به طور طبیعی اصلِ هم‌آورد طلبی است. بسیار خوب؛ هم‌آورد مورد علاقه‌ی ما که می‌خواهیم جوانان با آن دست و پنجه نرم کنند، نفس‌آواره است که انسان را به پستی‌ها و زشتی‌ها دعوت می‌کند و او را از عروج و تکامل باز می‌دارد. جوانان باید در مقابل شهوت و هوس‌هایشان، در مقابل همه‌ی انگیزه‌هایی که آنان را به چنین رذایلی فرا می‌خواند، مقاومت کنند. جوانان در درجه‌ی اول قراردادند و غیرجوانان نیز همین‌طورند.^۱

^۱. پیام نوروزی به مناسبت آغاز سال، ۱۳۷۶/۱/۱

نتیجه گیری

اندیشه تربیتی رهبر معظم انقلاب، اندیشه ای عمیق و بدیع است که راه تربیت، تحول و رشد انسان ها را به خوبی نشان می دهد. نگاه جامع و اشراف به اتفاقات، مسائل، و نیازهای جامعه، دیدگاه عمیق و جامع درباره ی اسلام، انس زیاد با وحی و تسلط کم نظیر ایشان بر منابع و حیانی، منظرها و وسعت هایی را در تربیت برای ما باز می کند که در نگاه دیگران یا نمی توان به آن ها دست یافت، یا بسیار اندک و حتی نادر است.

با اهمیت دادن به تربیت در دو مرحله ی کودکی و بلوغ از رشد یک انسان و با دانستن دقیق ویژگی های هر مرحله و اقدام به موقع و مناسب، می توان شخصیت و هویت انسانی را به طور صحیح در کودکی پرورش داد و به شکل گیری شخصیتی ماندگار در دوره ی بلوغ و جوانی پیوند زد. بدین صورت تربیت صحیح انسان، عصاره ی بالقوه در وجود او را بالفعل می کند و انسان یک موجود الهی می شود که این موجود الهی، تمام صفات حق تعالی در اوست و جلوه گاه نور مقدس حق تعالی می شود.

*قرآن کریم

*نهج البلاغه، ترجمه: مکارم شیرازی

- ۱- خامنه ای، سید علی، طرح کلی اندیشه اسلامی در قرآن، مشهد: انتشارات مؤسسه ایمان جهادی، چاپ اول (نسخه الکترونیکی)، ۱۳۹۹ ه.ش.
- ۲- طوسی، محمد بن حسن، الأمالی، قم: انتشارات دارالثقافه، چاپ اول، ۱۴۱۴ ه.ق.
- ۳- فاطمی پور، علی؛ رجایی، مرتضی؛ تربیت اسلامی از نگاه رهبر فرزانه انقلاب، ج ۲، قم: انتشارات شهید کاظمی، چاپ یکم، ۱۴۰۱ ه.ش.
- ۴- کراجکی، محمد بن علی، کنزالفوائد، ج ۱، قم: مجمع ذخائر اسلامی، چاپ یکم، ۱۴۱۰ ه.ق.
- ۵- کلینی، محمد بن یعقوب، الکافی، ج ۱، تهران: دارالکتب الاسلامیه، چاپ چهارم، ۱۴۰۷ ه.ق.
- ۶- متقی، علی بن حسام الدین، کنز العمال، بیروت - لبنان: دارالکتب العلمیه، ۱۴۱۹ ه.ق.
- ۷- مهدی زاده، حسین، "کاوشی در ریشه‌ی قرآنی تربیت و پیامد معنایی آن"، نشریه معرفت، ۱۳۸۱ ه.ش، شماره ۵۹.
- ۸- نوری، میرزا حسین، مستدرک المسائل، ج ۲، قم: مؤسسه آل البيت عليهم السلام لإحياء التراث، ۱۳۶۵ ه.ش.
- ۹- www.fa.wikifegh.ir
- ۱۰- www.hadithlib.com
- ۱۱- www.khamenei.ir
- ۱۲- www.Lib.eshia.ir